

Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ

Kláštory klarisiek v Uhorsku – alternatíva spoločenského uplatnenia šľachtických žien v ranom novoveku¹

Rozvoj ženského rehoľného hnutia v ranom novoveku

Náboženské a sociálne pomery talianskych miest viedli v prvej polovici 16. storočia ku vzniku náboženských združení žien, ktoré sa okrem zbožného života venovali charitatívnym aktivitám – vzdelávaniu chudobných dievčat a sirôt, starostlivosti o choré a chudobné ženy ako aj o bývalé prostitútky. Niektoré z nich sa postupne pretransformovali do rehoľných komún s jednoduchými sľubmi bez klauzúry, ktorých členky sa naďalej venovali dobročinnosti zameranej najmä na ženy a dievčatá v mestskom prostredí. Takýmto vývojom prešli v polovici 16. storočia napríklad anjelky (ženská vetva barnabitov) alebo uršulinky. Ženy – rehoľníčky chceli svojimi dobročinnými aktivitami participovať na evanjelizácii spoločnosti, a preto v duchu dobových ideálov spájali dobročinnosť a starostlivosť o odkázané osoby s ich náboženským vzdelávaním a duchovnou obnovou.²

Reforma náboženských rádov a rehoľného života nebola prioritou Tridentského koncilu, preto sa táto otázka stala predmetom rokovania až na poslednom zasadnutí v roku 1563. Konciloví otcovia museli reagovať nielen na rozsiahly úpadok stredovekých rádov, ale aj na prudký rozmach mužského i ženského rehoľného hnutia a rýchlo rastúci počet náboženských združení, ktoré pripomínali rehoľné inštitúcie alebo sa tak deklarovali. Účastníci koncilu odmietli všetky inovácie a vznikajúcej mnohorakosti rehoľných spoločností sa rozhodli čeliť návratom k tradičnej podobe rehoľného života podľa predstáv svätého Benedikta. Tridentský

¹ Autorka je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV. Štúdia je súčasťou riešenia grantu VEGA 2/0046/09 „Formy a obsah spoločenskej a sociálnej disciplinizácie v historickom procese,“ ktorý sa rieši v Historickom ústave SAV v rokoch 2009–2011.

² K otázke ženského rehoľného hnutia na začiatku raného novoveku a ku vzniku nových ženských rádov podrobnejšie pozri Elizabeth RAPPLEY, *The Dévotes. Women and church in seventeenth century France*, Montreal – Kingston – London – Buffalo 1993; Jo Ann Kay McNAMARA, *Sisters in arms. Catholic nuns through Two Milenia*, Cambridge – London 1996.

koncil nariadil všetkým náboženským rádom dodržiavať prísnu observanciu, ktorá zahŕňala klauzúru, pevnú väzbu k jednému kláštoru, spoločný majetok a stravovanie, jednotný odev, sebaumŕtvovanie a striktné dodržiavanie kanonických hodín.³ Nariadenie koncilu nebolo jednoznačne formulované a podliehalo rôznym interpretáciám, preto pápež Pius V. už krátko po jeho skončení bulami *Circa pastoralis* (1566) a *Lubricum vitae genus* (1568) nariadil všetkým terciárom zložiť slávnostné sľuby a plne sa podriať rehoľnej disciplíne, v opačnom prípade hrozilo rádom rozpustenie. Nariadenie Pia V. znamenalo, že všetci rehoľníci, vrátane terciárov, museli zložiť večné sľuby alebo rozpustiť svoje spoločenstvá, osoby bez večných sľubov nemohli formovať rehoľné komunity.⁴

Reformné myšlienky, túžba po obrode a aktívnom apoštoláte stáli už v čase konania koncilu pri zrode náboženských združení, ktoré síce nezodpovedali jeho záverom, ale plne korešpondovali s potrebami protireformačnej a obnovujúcej sa katolíckej cirkvi. Po dlhých sporoch pápežská kúria bulou *Ascendente domino* (1584) potvrdila pre Spoločnosť Ježišovu exempciu zo skladania večných sľubov a trvalej väzby k jednému kláštoru. Podobné privilégium postupne získali aj ďalšie mužské rehoľné spoločenstvá a do roku 1630 sa mužské rády s jednoduchými sľubmi a aktívnym apoštolátom stali všeobecne akceptovanými.⁵

V prípade ženských rehoľných inštitúcií boli podobné zmeny neprijateľné. Koncil potvrdil platnosť buly *Periculoso et destabili* Bonifáca VIII., na základe ktorej sa klauzúra stala povinnou pre všetky ženské rády a prikázal diecéznym biskupom, aby dohliadali na jej striktné dodržiavanie. Rozhodnutie koncilu malo výrazný genderový aspekt, žiadne podobné nariadenie nevyšlo pre mužské rády.⁶ Klauzúra mala vytvoriť ochranný štít pred nežiadúcim vplyvom vonkajšieho sveta, ochrániť nevinnosť a česť rehoľníčiek a vytvoriť ideálne prostredie pre modlitbu a neustálu službu Bohu. Reformné opatrenia koncilu podporili obnovu stredovekých ženských kontemplatívnych rádo, ale obmedzujúco zasiahli do formovania nových komunit, ktoré vznikali s cieľom vykonávať apoštolát dobročinnosti a vzdelávania. Povinnosť prijať klauzúru ich donútila zanechať svoje dovtedajšie aktivity a prijať novú, zvyčajne kontemplatívnu podobu rehoľného života.⁷

Klauzúra sa vyžadovala aktívna aj pasívna, vizuálna i fyzická. Mníšky nemohli opustiť kláštor a pozerat' von cez okná, brány alebo ponad múry. Osoby zvonka boli v kláštore nežiadúce, rovnako ako aj ich pohľady do kláštorného areálu. Okolo kláštorov vyrástli vysoké múry, ťažké brány sa niekoľkonásobne zamýkali, všetky okná smerovali do kláštorného dvora. Kvôli klauzúre sa predelil i kláštorný kostol. Chór, v ktorom sa mnišky stretávali kvôli bohoslužbám a pobožnostiam, bol súčasťou klauzúry a od kostola ho delila stena so zamrežovaným oknom,

³ J. A. K. McNAMARA, *Sisters in arms*, s. 494.

⁴ E. RAPLEY, *The Dévotes*, s. 26.

⁵ Tamtiež.

⁶ Rehoľníkom mužského pohlavia koncil nariadil trvalú rezidenciu v jednom kláštore a povinnosť požiadať predstaveného o povolenie opustiť kláštor, ak to vyžadovali jeho povinnosti.

⁷ Silvia EVANGELISTI, *Nuns. A History of Convent Life 1450–1700*, Oxford 2007, s. 45.

cez ktoré obyvateľky kláštora, zvonka nevidené, počúvali celebrujúceho kňaza. Rehoľné sestry mohli prijímať návštevy len v parlatóriu, v návštevej miestnosti, do ktorej sa vchádzalo z kláštora i z ulice. Miestnosť bola predelená hustou mrežou, ktorá bránila mníškam a ich návštevam vo fyzickom kontakte. Počet návštev v roku a čas ich trvania bol limitovaný, návštevy boli povolené len blízkym príbuzným, vplyvným patrónom a dobrodincom kláštora.⁸ Napriek všetkým opatreniam a vystavaným prekážkam sa porušovanie klauzúry stalo neoddeliteľnou súčasťou ženského rehoľného života, najčastejšie kritizovaným javom v živote ženských rehoľných komunít a trvalým predmetom sporov medzi mníškami a ich mužskými nadriadenými.

Potridentská reforma ženských náboženských rádov, založená najmä na klauzúre a obligátnom skladaní večných sľubov viac konvenovala aj predstavám a názorom spoločenských elít, z ktorých tradične pochádzala väčšina mníšok. Relevantné spoločenské vrstvy odmietali akceptovať novovznikajúce neklauzúrované ženské rehoľné spoločenstvá, lebo v ich očiach postrádali česť a dôstojnosť. Nové rehoľné komunity trpeli v prvých rokoch svojej existencie biedou a nedostatkom a okrem zbožného života mohli poskytnúť len život plný rizika a nepohodlia, nevhodný pre ženy a dievčatá z vyšších spoločenských vrstiev.⁹ Podpora zvonka bola podmienená disciplinizáciou týchto komunít, prijatím klauzúry a povinných večných sľubov. Mníška, ktorá nebola viazaná slávnostnými sľubmi, sa hocikedy mohla vrátiť do svetského života a uchádzať sa o svoj dedičský podiel, čím by ohrozila celistvosť rodového majetku a jeho ďalší rozmach. Rehoľníčka nechránená klauzúrou sa podľa súvekých názorov vystavovala trvalému nebezpečenstvu hriechu, ktorý v konečnom dôsledku ohrozoval česť celej rodiny.¹⁰ Nie náhodou sa neklauzúrované ženské rády stali akceptovateľnými pre šľachtické ženy až po prijatí klauzúry. Naopak, nové kontemplatívne rády so striktnou klauzúrou, napríklad karmelitánky, boli pre šľachtické ženy a ich rodiny atraktívne hneď od svojho vzniku.

Cirkev i spoločnosť raného novoveku definovali stav rehoľníkov oboch pohlaví vo vzťahu k manželstvu. Pre muža rehoľný stav predstavoval život v celibáte, pre ženu manželský zväzok s Kristom. Obraz nevesty Kristovej reprezentoval jednotnú identitu žien bez ohľadu na ich životné okolnosti. Metafora Kristovej nevesty sa naplno rozvinula v ceremóniách spojených s obliečkou a skladaním večných sľubov, ktoré implikovali početné paralely so svadobným obradom. Slávnosti spojené so vstupom do rádu a uzavretím svetského manželstva verejne deklarovali prelom v živote ženy a začiatok jej nového života. Zmenu jej identity naznačovala aj modifikácia mena. Vydaté ženy si k otcovmu priezvisku pridávali priezvisko manžela, čím symbolizovali novovzniknuté rodinné väzby. Rehoľníčky si ponecha-

⁸ Tamtiež, s. 48 nn.

⁹ E. RAPLEY, *The Dévotes*, s. 21.

¹⁰ J. A. K. McNAMARA, *Sisters in arms*, s. 464.

li pôvodné priezvisko, ktoré zostalo symbolom príslušnosti k pôvodnej rodine, ale zmenili si krstné meno, aby vyjadrili svoje „znovuzrodenie“ v rehoľnom živote.¹¹

Krátke dejiny kláštorov klarisiiek v Uhorsku v ranom novoveku

Turecké vojny, rýchly nástup reformácie ako aj úpadok rehoľných inštitúcií spojený so sekularizáciou ich majetku zničili do polovice 16. storočia takmer všetky ženské rehoľné inštitúcie v krajine. Vojnovým a náboženským nepokojom odolali len kláštory klarisiiek v Bratislave a Trnave. Geografická poloha kláštorov nebola náhodná. Oba kláštory sa nachádzali pomerne ďaleko od vojenskej línie s osmanskými vojskami, pod ochranou cisárskeho dvora v blízkej Prahe či Viedni. Významnú úlohu zohral aj fakt, že v Bratislave i Trnave sa zachovali vplyvné katolícke cirkevné inštitúcie, vrátane kláštorov františkánov, ktoré mohli klariskám poskytnúť pomoc a ochranu. Obroda ženských rehoľných inštitúcií v Taliansku, Francúzsku a Španielsku v tomto období sa Uhorska takmer nedotkla a spomínané kláštory klarisiiek ostali niekoľko desaťročí jedinými ženskými rehoľnými inštitúciami v krajine.

V priebehu 17. storočia život oboch rehoľných komunít výrazne ovplyvňovali dlhotrvajúce protiturecké vojny, opakované stavovské povstania a morové epidémie. Mníšky museli v priebehu storočia niekoľkokrát opustiť svoje kláštory a nejaký čas žiť v exile. Počas svojho pobytu v zahraničí obe rehoľné komunity prijali reformovanú a striktnejšiu regulu rádu a zaviazali sa ju dodržiavať. Po skončení posledného stavovského povstania roku 1711 nastalo v krajine obdobie relatívneho pokoja a stability, ktoré prospelo i rozvoju oboch kláštorov. V polovici 18. storočia obidve rehoľné komunity žili v rozsiahlych novovybudovaných alebo zrekonštruovaných budovách, ich kostoly dostali barokovú výzdobu, vlastnili početné nehnuteľnosti i značný kapitál, z ktorého mohli hmotne zabezpečiť relatívne vysoký počet rehoľníčiek.¹²

Dejiny bratislavského kláštora neboli také jednoduché a priamočiare ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Tunajšie klarisky opustili svoj kláštor v roku 1526 zo strachu pred tureckým nebezpečenstvom a počas pobytu v exile postupne vymreli. Opustenú kláštornú budovu upravilo mesto pre potreby špitála, keďže z obranných dôvodov sa zbúrali všetky budovy na predmestí, vrátane farských kostolov a špitálov. V roku 1541 turecké vojská dobyli Budín, tamojšie klarisky utiekli do Bratislavy a prejavili záujem usadiť sa v bývalom kláštore svojho rádu. Kráľ Ferdi-

¹¹ Kate LOWE, *Secular brides and convent brides: wedding ceremonies in Italy during Renaissance and Counter-Reformation*, in: Trevor Dean (ed.), *Marriage in Italy. 1300–1600*, Cambridge 1998, s. 41, 47.

¹² Počet rehoľníčiek v bratislavskom i trnavskom kláštore klarisiiek kolísal v 18. storočí v rozpätí 30 až 40 osôb. V uhorských pomeroch patrili tieto rehoľné komunity k početnejším, výrazne však zaostávali za niektorými kláštorami vo Francúzsku alebo Španielsku, v ktorých žil dvoj až trojnásobok rehoľných osôb.

nand I. napriek odporu mesta ich žiadosti vyhovel a dekrétom z 18. februára 1544 im daroval budovu i majetky pôvodného kláštora. Mandátom Ferdinanda I. sa začala nová etapa v dejinách bratislavského kláštora, ktorá bola celé nasledujúce storočie poznamenaná mnohými ťažkosťami a útrapami.¹³ Bratislavské klarisky si uchovali povedomie o svojom budínskom pôvode a po oslobodení južnej časti krajiny od tureckých vojsk požiadali panovníka o obnovu budínskeho kláštora a reštitúciu jeho majetkov. Karol VI. vydal 25. augusta 1714 dekrét o obnovení kláštora v Budíne a 13. novembra odišlo z Bratislavy sedem chórových a jedna laická sestra.¹⁴ Medzi oboma klášťormi bola podpísaná dohoda o rozdelení nehnuteľného majetku, kapitálu, cenností a relikvií.¹⁵ Vďaka rozsiahlym nehnuteľnostiam a kapitálu z vena mníšok sa v Budíne pomerne rýchlo podarilo vybudovať nový klášťorný komplex s kostolom. V roku 1770 žilo v budínskom klášťore 38 chórových a 12 laických sestier, väčšina z nich pochádzala z meštianskeho a nemeckého jazykového prostredia.¹⁶

V roku 1723 biskup Imrich Csáky a gróf Alexander Károly požiadali panovníka Karola VI. a ostrihomského arcibiskupa Kristiána Augustína Saského o súhlas so založením nového kláštora klarisiek v Pešti. Motívom žiadosti bola pravdepodobne nespokojnosť ich sestier s provizórnymi a biednymi podmienkami v obnovenom klášťore v Budíne. Vedenie mariánskej provincie františkánov so založením nového kláštora klarisiek nesúhlasilo z dôvodu nízkej hodnoty sľúbenej fundácie, nakoľko z jej výnosov sa nedal zaopatriť dostatočný počet mníšok potrebný na dôstojné konanie kanonických hodínok v chóre. Žiadosť zamietla aj kráľovská kancelária, ktorá postrádala spoločenskú prospešnosť nového kláštora, tak ako to vyžadoval zákonný článok 102/1715. Gróf Karoly sa však nevzdal a v roku 1728 dosiahol svoj cieľ. Karol VI. dekrétom z 24. novembra 1728 povolil založenie nového kláštora a nasledujúci rok prišlo z Pešti päť klarisiek. Obavy štátnych i cirkevných úradov sa naplnili. Klášťor mal počas celej svojej existencie finančné problémy a fundácia A. Károlyho nebola nikdy úplne vyplatená. Úspech si neužili ani hlavné iniciátorky jeho vzniku. Františka Csákyová krátko po získaní panovníkovho súhlasu zomrela a bola pochovaná v Budíne. Kristína Károlyová získala titul prvej prefektky, ale kvôli zdravotným problémom klášťor nikdy v skutočnosti nespřavovala.¹⁷

Klarisky, ženská vetva rádu františkánov, od svojho vzniku podliehali duchovnému vedeniu františkánov a dôraz na časté pristupovanie k sviatostiam v po-tridentskom období ich závislosť na rádových duchovných ešte prehľbil. Všetky uhorské klášťory klarisiek sa nachádzali na území mariánskej provincie a jedine rádo-ví kňazi z provincie v nich mohli slúžiť omše, vysluhovať sviatosti, zaopatro-

¹³ Magyar Országos Léveltár Budapešť (ďalej len MOL), fond C 39, LAD. D, fasc. 40.

¹⁴ Štátny archív Bratislava (ďalej len ŠA Bratislava), fond Mariánska provincia františkánov (ďalej len fond MPF), 930a, Fratrís Eugenii Kósa Antiquarii Continuatio II. Fr. B. Balogh.

¹⁵ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 29, fasc. 10, n. 5.

¹⁶ Tamtiež.

¹⁷ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 32, fasc. 1.

vať choré a pochovávať zosnulé. Vedenie provincie dozeralo aj na spravovanie rádového majetku, v roku 1721 sa františkáni tejto kompetencie vzdali.¹⁸ Skutočným nástrojom disciplinizácie klarisiek mužskými rádovými nadriadenými sa v ranom novoveku stali vizitácie a dozor nad voľbami predstavenstva rehoľných komunít. Na základe dekrétov Tridentského koncilu museli prevziať zodpovednosť za dodržiavanie klauzúry a rehoľnej disciplíny v kláštoroch klarisiek aj ostrihomskí arcibiskupi. Z titulu svojho úradu vydávali povolenia na vstup do klauzúry, spolu s vedením provincie dozerali na voľby predstavenstva, súčasťou ich kompetencie sa stala aprobácia postulantiek pred skladaním večných sľubov a od roku 1721 dozerali aj na spravovanie rádového majetku.

Regula rádu klarisiek¹⁹

Uhorské klarisky, podobne ako iné stredoveké kontemplatívne rády, realizovali reformu v ranom novoveku pokusom o fixáciu stredovekých ideálov a striktnjším dodržiavaním rádovej regule. Pôvodné štatúty sa stali prostriedkom, pomocou ktorého sa chceli vymedziť voči novovznikajúcim rehoľným spoločenstvám a zachovať svoju identitu. Regula rádu bola normatívnym dokumentom, obrazom ideálneho a očakávaného spôsobu života v kláštore, ktorý sa reálne nikdy nemohol naplniť. Napriek svojmu normatívnemu charakteru bola často prepisovaná, upravovaná a modifikovaná podľa lokálnych a dobových okolností.²⁰

Prvá časť regule sa zaoberala otázkou poslušnosti a prijímania do rádu. Poslušnosť sa stala kľúčovým pojmom potridentskej obnovy katolíckej cirkvi a cenila sa viac ako iné cnosti a dobré skutky. U klarisiek sa predpokladala oddanosť Bohu a cirkvi, v pozemskom živote transformovaná do bezvýhradného rešpektovania autority abatiše, vizitátora a rádových predstavených. Pokora sa očakávala aj vo vzájomných vzťahoch v rehoľnej komunite. Sestry sa nemali navzájom urážať, znevažovať a ohovárať, vyhýbať sa mali sporom, hádkam a nesvornosti.

Veľký priestor sa venoval otázke prijímania nových členiek do rádu. Podmienkou na vstup do kláštora bol vek 15 rokov, dobrý zdravotný stav, vopred boli vylúčené dievčatá s telesnou vadou. Dievčatá nemanželského pôvodu museli získať dišpenz od pápeža alebo kardinála – protektora františkánskeho rádu. Kandidátky rehoľného života sa mali pred prijatím do rádu preskúšať zo základov učenia katolíckej cirkvi, dôkladne sa mala overiť pevnosť ich viery, sklony k poslušnosti, schopnosť pracovať a vzdelávať sa. Predstavené kláštorov museli zistiť, či nie sú zasnúbené, zadlžené alebo nemajú iné záväzky, ktoré treba vyriešiť pred zložením

¹⁸ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 29, fasc. 13.

¹⁹ Rádový život klarisiek sa riadil regulou, ktorú zostavila zakladateľka rádu svätá Klára a pápežská kúria schválila v roku 1292.

²⁰ Regula rádu je v tomto príspevku interpretovaná podľa *Constitutiones* spísaných pre bratislavský a trnavský kláštor klarisiek v roku 1663. Pozri ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 30, Extra ordinem, n. 1.

večných sľubov. Novicky sa počas noviciátu mali oboznámiť najmä s ťažkosťami života v klauzúre. Noviciát trval rok, novicka mohla byť pripustená k skladaniu večných sľubov len so súhlasom väčšej časti chórových sestier. Za výchovu a formovanie rádového dorastu zodpovedali majsterky noviciek. Budúce mníšky mali poučiť o reguly rádu a viesť ich tak, aby sa v budúcnosti dokázali vyhnúť všetkým hriechom a túžbe po hmotných statkoch.

Uhorské klarisky v ranom novoveku sa výrazne vzdialili od pôvodného ideálu a sľub chudoby sa už vzťahoval len na jednotlivca a jeho hmotné zaopatrenie v rehoľnej komunite. Podľa ustanovení druhej časti regule žiadna novicka nemohla zložiť večné sľuby pokiaľ sa písomne nevzdala celého svojho majetku. Mníšky nemali žiadnej veci hovoriť „*to je moje*“, svoje osobné veci mohli používať len ak to neodporovalo sľubu chudoby a so súhlasom predstavenej. Rehoľné sestry mali s vďakou a bez reptania prijímať poskytnutú stravu a odev. Dar od osôb zvonka mohli prijať len so súhlasom matky predstavenej. Komunita nemala príliš veľa investovať do výstavby a údržby kláštornej budovy, výdavky na stavbu muselo schváliť vedenie provincie.

Tretia časť regule, venovaná rehoľnej disciplíne, upravovala najmä vzťah mníšok s vonkajším svetom. Kontakt klarisiek s osobami zvonka sa mohol realizovať iba v parlatóriu a na rote.²¹ Prijat' návštevu bolo povolené len so súhlasom abatiše, v prítomnosti sestier načúvajúcich, ktoré mali dohliadať na obsah rozhovoru. Rozhovor nemal trvať dlhšie ako pol hodiny. V parlatóriu a na rote bolo zakázané poskytovať návštevám občerstvenie ako aj organizovať hostiny a zábavy, ktoré by rehoľníčky odvádzali od náboženských povinností. Mníškam bolo zapovedané pristupovať k oknám, bráne, rote, k otvorom a škáram v plote, viesť nepovolené a nekontrolované rozhovory s osobami, ktoré nepatrili do rehoľnej komunity. Ak do klauzúry vstúpila cudzia osoba, stretnúť sa mala len s mníškou kvôli ktorej sa návšteva konala, ostatné obyvateľky kláštora sa nemali dostať do jej bezprostrednej blízkosti. Regula rádu prísne vystríhala mníšky pred dôvernými priateľstvami a lesbickými vzťahmi. Zakázané bolo spievať svetské pesničky, tancovať, pobeňovať, klebetiť a ohovárať sa ako aj nadmieru holdovať jedlu a pitiu.

Štvrtá časť regule nabádala mníšky, aby si usilovne plnili svoje náboženské povinnosti. Bez pádneho dôvodu nemali vynechať pobožnosti v chóre, na pobožnosti mali prísť vždy včas a pripravené. Očakávalo sa, že počas omše a kanonických hodínok sa vyvarujú smiechu, rozhovorov a inej zábavy, nebudú zívvať a rôznym spôsobom sa rozptyľovať. Spoveď bola predpísaná každých 14 dní, pristúpiť k spovedi mohli len na základe rozhodnutia spovedníka a so súhlasom matky predstavenej. Pri spovedi mali byť stručné, vyhnúť sa mali dlhým rečiam a historkám, ktorými by poškodili inú sestru alebo celú komunitu.

Zachovávanie silencia bolo neodmysliteľnou súčasťou rehoľného života kontemplatívnych rádov, regula klarisiek ho charakterizovala ako „ozdobu všet-

²¹ Rota predstavovala otočné okienko v bráne kláštora, cez ktoré sa mohli posilať do kláštora drobné predmety.

kých dobrých mravov a cností.“ Silencium bolo predpísané od Veľkej noci až po sviatok Narodenia Panny Márie, v ostatnú časť roka denne od zvonenia na večery po tretiu kanonickú hodinku. Počas silencia museli všetci zachovávať mlčanlivosť a v tichosti si plniť svoje povinnosti. Striktne boli zakázané návštevy a rozhovory s osobami zvonka. Táto časť regule opätovne nabádala sestry k svornosti a napomínala ich, aby sa vyvarovali hádok a sporov. Previnenia a priestupky sestier sa mali vyšetriť a potrestať v kapitule, povinnosťou abatiše bolo zvolať kapitolu niekoľkokrát týždenne. Mníškam sa pod prísny trestom zakazovalo vyvolávať spory v čase vizitácie, ohovárať sa a vzájomne si škodiť pred vizitátorom. V závere regule bola abatiša vyzvaná, aby sestry viedla nielen slovami, ale najmä skutkami a dobrým príkladom. Previnenia mala trestať, ale rozumne a uvážlivo, nie s hnevom či z pomsty.

Život v rehoľnej komunite vo svetle vizitačných zápisníc

Vizitácie predstavujú v potridentskom období najmä prostriedok disciplinácie farského kléru a veriacich, v prípade stredovekých kontemplatívnych rádoov sa stali nástrojom reformy v duchu návratu k pôvodným stredovekým princípom. Vizitačné zápisnice sú obrazom toho, do akej miery sa regulu rádu podarilo naplniť v praxi. Protokoly z vizitácií uhorských kláštorov klarisiek sa nezachovali, k dispozícii sú však rôzne príkazy a nariadenia, ktoré vizitátori adresovali kláštorom po skončení vizitácie.²² Tieto dokumenty treba vnímať ako protipól k rádovej regule, ich cieľom nebolo vyzdvihovať kladné stránky v živote mníšok, ale poukázať na nedostatky a nariadiť ich odstránenie.

Priebeh vizitácie mal slávnostný charakter. Vizitátor po svojom príchode do kláštora požehnal zhromaždeným sestrám, odslúžil slávnostnú svätú omšu, po ktorej nasledoval príhovor, v ktorom sa snažil vzletným spôsobom objasniť ciele vizitácie ako aj jej význam pre život rehoľnej komunity, prípadne celého rádu. Z literatúry sú známe dva spôsoby konania vizitácie. V prvom prípade sa mníšky zhromaždili v kapitule a postupne všetky odpovedali na otázky vizitátora. Alternatívou bol spôsob, keď vizitátor s každou mníškou hovoril individuálne. V oboch prípadoch mala každá sestra príležitosť, ba priam povinnosť, poukázať na nedostatky v živote kláštora. Na vizitácií sa mohli zúčastniť len chórové sestry, laické sestry a novicky iba výnimočne. Otázky vizitátora sa týkali najmä rešpektovania regule ako aj sľubu chudoby, čistoty a poslušnosti. Vizitátor sledoval ako sa zachováva klauzúra, akým spôsobom abatiša a ostatné predstavené vykonávajú svoj úrad, ako sa slúžia kanonické hodinky, ako často sa koná kapitula a dodržiava silencium. Zistené skutočnosti záviseli od mnohých okolností. Mníšky mohli v túžbe po náprave alebo z osobných dôvodov prípadné nedostatky zveličiť alebo v snahe

²² Zachované dokumenty v archíve mariánskej provincie františkánov sa viažu výlučne ku bratislavskému a trnavskému kláštoru a k obdobiu 17. storočia.

neuškodiť svojmu kláštoru boli zdržanlivé a pri popisovaní života v kláštore príliš stručné s cieľom zatajiť existujúce problémy. Pohľad na to, čo je a čo už nie je v súlade s regulou rádu bol vždy subjektívny a závisel od pohľadu a rozhodnutia každej členky rehoľnej komunity.²³ V prípade konania vizitácie v kapitule, čo bol zrejme aj uhorský prípad, bola u mníšok určite prítomná aj autoregulácia a strach z prípadných následkov.

Kľúčovou otázkou každej vizitácie bolo dodržiavanie klauzúry. Klauzúra sa porušovala početnými spôsobmi, najčastejšie dlhými a nepovolenými návštevami v parlatoriu ako aj nekontrolovanými rozhovormi na rote či na iných miestach. Za najťažšie porušenie klauzúry sa považovalo, ak mníšky osobám zvonka rozprávali o vzťahoch a problémoch v komunite. Vizitátori vo svojich nariadeniach opakovane upravovali otázku osobných kontaktov mníšok so svedníkom, s františkánmi, ktorí v kláštore vykonávali náboženské obrady či s inými osobami mužského pohlavia, ktoré museli z rôznych dôvodov vstúpiť do klauzúry (napr. lekári, chirurgovia, remeselníci).

V otázke plnenia náboženských povinností a dodržiavania disciplíny boli mníšky najčastejšie karhané za nerešpektovanie kanonických hodín, neskoré príchody na svätú omšu, na pobožnosti, do refektára či k spoločnej práci. Osobitným spôsobom bola disciplína porušovaná najmä v čase fašiangov, keď zábavy spojené s týmto obdobím prenikli aj za kláštorné múry. Generálny vikár Narcissus Remethy vyčítal v roku 1692 bratislavským klariskám, že je „*opovrhnutiahodné, ak si rehoľníci a mníšky oblečú svetské šaty. Takýmto spôsobom oslavujú fašiangy, čo odporuje regule. Počas fašiangov sa správajú nedôstojne, počúvajú hudbu, tancujú, nemajú mníšsky odev a chodia na zábavy. To sa prísne zakazuje.*“²⁴ Tanec bol v kláštore obľúbenou zábavou aj mimo fašiangového obdobia. F. Miskey zakázal tanec starým aj mladým mníškam, lebo „*tanec, behanie hore-dole a k tomu nemiestne zvuky môžu pohoršiť aj svetské osoby. Sestry aj svetské osoby poburuje, ak sa mníška neslušne rehoce.*“²⁵ Veľkým problémom bolo aj rešpektovanie záväzku bezvýhradnej poslušnosti voči rehoľným a rádovým predstaveným ako aj zlé vzájomné vzťahy a spory v rehoľnej komunite.

Počas každej vizitácie sa veľká pozornosť venovala úradu abatiše a spôsobu vykonávania prislúchajúcich kompetencií. Ideálna abatiša mala vynikať cnosťami, byť príkladom jednoty, zbožnosti a bezúhonnosti. Povinnosťou abatiše bolo sledovať ako si mníšky plnia svoje povinnosti, dozerat' na dodržiavanie klauzúry, kontrolovať cely a odstrániť z nich veci odporujúce sľubu chudoby. Vizitátori často napomínali úradujúce opátky, aby na svojich podriadených nepáchali násilie a všetkým sestram v kláštore poskytovali rovnaké zaopatrenie. Z titulu svojho úradu mali zabrániť konfliktom a hádkam, vzniknuté spory mali spravodlivo vyriešiť. Opako-

²³ Craig HARLINE – Eddy PUT, *A Bishop in the cloister. The Visitations of Mathias Hovius. Malines 1596–1620*, The Sixteenth Century Journal 22, 1991, č. 4, s. 617 nn.

²⁴ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 29, fasc.4. Felix Miskey bol provinciálom mariánskej provincie františkánov v rokoch 1689–1692.

²⁵ Tamtiež.

vane bolo zdôrazňované, aby abatiše venovali pozornosť starostlivosti o choré a zomierajúce sestry.

Budúcnosť rehoľnej komunity i celého rádu závisela od pravidelného prílevu rádového dorastu a kvality jeho formovania. Preto je pochopiteľné, že výchova a formovanie novíciek boli častým predmetom záujmu vizitátorov. Zasahovať do výchovy novíciek mohli len ich majsterky a diskrétky. Ak také ambície prejavili iné sestry, mali sa prísne potrestať, rovnako ako mníšky, ktoré svojimi vlastnosťami alebo správaním dávali kandidátkam rehoľného života zlý príklad. Majsterky novíciek nemohli zneužiť svoj vplyv a svoje zverenkyne využiť ako nástroj v boji proti vedeniu kláštora.

Dozrievanie regule mali garantovať aj prísne tresty za jej porušenie. Sankcie za nerešpektovanie jednotlivých ustanovení boli jej neoddeliteľnou súčasťou, ďalšie tresty boli nariadené vizitátormi. Tresty sa udeľovali v čase konania kapituly najmä podľa subjektívneho rozhodnutia abatiše. Disciplína v kláštore tak bola výrazne podmienená osobou abatiše a spôsobom, akým využívala svoje kompetencie a moc, vrátane právomoci trestať a karhať. Skutočnosť, že vizitátori opakovane napomínali mníšky za rovnaké priestupky, navodzuje úvahu, že navrhované tvrdé tresty sa zrejme neudeľovali tak často ako by sa mohlo zdať na základe zápisov vizitátorov. Tento názor podporujú aj časté ponosy vizitátorov: „*O trestoch tu sotva počuť, [mníšky – pozn. aut.] konajú beztrestne. Kde je takáto tolerancia, tam nie je žiadny strach.*“²⁶ Vizitátori opakovane nabádali opátky kláštorov, aby previnenia mníšok trestali dôkladne, ale uvážlivo a s materinskou láskou.

Vstup do kláštora a večné sľuby

Kláštory klarisiek v Bratislave a Trnave podporovali prestíž a ekonomické záujmy uhorských šľachtických rodov a vďaka tejto skutočnosti získali určitý dynastický charakter, ktorý im zabezpečoval pravidelný „prísun“ rádového dorastu a finančných prostriedkov v podobe vena. V bratislavskom kláštore žili dievčatá z rodov Weselényi, Balassa, Erdödy, Csáky, Esterházy, Keglevics a Amade, v trnavskom kláštore mal svoje zastúpenie rod Apponyi, Erdödy, Forgách, Révay, Csáky, Barkóczy.²⁷ Bežným javom bolo, že v kláštore žili blízke príbuzné, tety so svojimi neterami, sesternice i sestry. Od polovice 18. storočia v oboch kláštoroch začal vzrastať počet mníšok z meštianskeho prostredia, mníšky urodzeného pôvodu si však udržali výraznú prevahu až do ich zrušenia v roku 1782. V Budíne a Pešti mali neurodzené mníšky vždy početné zastúpenie a v čase rušenia kláštorov tvorili v oboch rehoľných komunitách väčšinu.²⁸

²⁶Tamtiež.

²⁷MOL, fond C 39, LAD. D, fasc. 40.

²⁸ŠA Bratislava, fond MPF, 930a, Fratrís Eugenii Kósa Antiquarii Continuatio II. Fr. B. Balogh, fol. 447–454.

Dolnou hranicou na vstup do kláštora bol vek 15 rokov, výnimku bolo možné urobiť len v prípade, ak o ňu požiadal vysoký cirkevný hodnosťár alebo vplyvná svetská osoba. Napriek tomu väčšina dievčat bola v kláštore vychovávaná od útleho veku, výnimkou neboli ani 5–6 ročné dievčatá. Časť chovankýň sa mohla neskôr vrátiť do svetského života a vydať sa, väčšina z nich sa však stala novicami a po zložení večných sľubov mníškami. Dievčatá žili pod vedením majsteriek detí oddelene od rehoľnej komunity. Rodičia platili za ich pobyt v kláštore dohodnutý ročný poplatok, okrem toho im museli na vlastné náklady zabezpečiť základnú výbavu a časť odevu. Vzťah rodičov a kláštora bol zvyčajne upravený zmluvou, ktorá garantovala práva a povinnosti oboch zmluvných strán. Dievčatá prijaté na výchovu, často blízke príbuzné mníšok, boli zrejme vítaným spestrením v živote rehoľnej komunity. Vizitátori opakovane napomínali mníšky, aby v izbách detí netrávili čas určený na náboženské alebo iné povinnosti.

Tridentský koncil nariadil, aby mníšky skladali večné sľuby dobrovoľne a v „zrelom“ veku. Reformátori sa domnievali, že ženy, ktoré sa cítili povolané slúžiť Bohu a z vlastnej vôle vstúpili do kláštora, budú ochotne žiť v klauzúre podľa regule rádu a dôslednejšie odolávať pokušeniam vonkajšieho sveta.²⁹ V snahe garantovať dobrovoľný vstup do rádu a vylúčiť nátlak zo strany rehoľnej komunity zaviedli niektoré kláštory zvyk, že novicky deklarovali slobodnú vôľu zložiť večné sľuby mimo budovy svojho kláštora.³⁰ Napriek spomínaným opatreniam sa nepodarilo zabrániť tomu, aby časť mníšok nevstúpila do kláštora pod nátlakom okolia. Vďaka Denisovi Diderotovi je známy najmä osud francúzskej mníšky Zuzany Simoniovej, ale z literatúry poznáme aj príbehy ďalších žien, ktoré nedobrovoľne prežili svoj život za kláštornými múrmi.

V uhorských kláštorech klarisiek sa pravdepodobne neskúmalo, či postulanky rehoľného života pristúpili k zloženiu večných sľubov dobrovoľne, respektíve sa o tejto skutočnosti až do roku 1719 nevyhotovoval písomný záznam. V roku 1715 však trnavská klariska Agneša Forgáčová požiadala o zrušenie svojich večných sľubov, lebo ich zložila z donútenia a pod nátlakom. Agnešu ukryli v kláštore jej príbuzní zo strachu pred cisárskymi vojskami, nakoľko jej otec Šimon Forgách, pôvodne cisársky vojenský veliteľ, prešiel k povstalcovi. Matka, ktorá už dávnejšie túžila mať z dcéry mníšku, využila príležitosť a po istom čase ju spolu s vedením kláštora donútila zložiť večné sľuby. Údajne jej však prisľúbila, že po upokojení situácie ju z kláštora vezme a dobre vydá. Sľub nedodržala, preto Agneša požiadala o zrušenie večných sľubov a prepustenie do svetského života. Svojím rozhodnutím sa vystavila tvrdému prenasledovaniu, ktoré vyvrcholilo jej tajným prevezením do kláštora v Bratislave, kde pravdepodobne zomrela v kláštornom väzení.³¹

²⁹ Elizabeth A. LEHFELDT, *Discipline, Vocation and Patronage. Spanish Religious Women in a Tridentine Microclimate*, *Sixteenth Century Journal* 30, 1999, č. 4, s. 1011 nn.

³⁰ Ako príklad možno z literatúry uviesť kláštor františkánok, cisterciiek, dominikánok či benediktiánok v španielskej provincii Valladolid. Pozri E. A. LEHFELDT, *Discipline, Vocation and Patronage*, s. 1012.

³¹ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 30, fasc. 8.

„Kauza“ vyvolala veľkú pozornosť v spoločnosti i v cirkevných kruhoch. V snahe predísť podobným situáciám, ostrihomský arcibiskup Kristián Augustín Saský v roku 1719 nanovo upravil podmienky skladania profesných sľubov v kláštorech klarisiek. Postulantka musela v prítomnosti ostrihomského arcibiskupa alebo generálneho vikára osvedčiť svoju slobodnú vôľu vstúpiť do kláštora a žiť v klauzúre podľa rádovej regule. Zároveň odpovedala na predložené otázky, ktoré sa týkali jej pôvodu, veku a poznatkov o regule rádu. Notár jej odpovede zapísal do protokolu, ktorý vlastnoručne podpísala. Protokol slúžil kláštoru ako poistka do budúcnosti v prípade, ak by mníška napadla platnosť svojich sľubov. Následne sa o prijatí novicky do rádu hlasovalo v kapitule kláštora. Ak s jej prijatím súhlasila nadpolovičná väčšina mníšok oprávnených k hlasovaniu, kláštor písomne požiadal Ostrihomskú kapitolu o jej prijatie do rehoľnej komunity.³²

Väčšina mníšok pravdepodobne skladala rehoľné sľuby neskôr ako v päťnástich rokoch, zachované archívne pramene naznačujú, že na prelome 17. a 18. storočia to bolo vo veku 18–19 rokov. Pod vplyvom rôznych životných okolností mohli niektoré mníšky pristúpiť k zloženiu večných sľubov i v relatívne zrelom veku. Známý je životný príbeh bratislavskej klarisky Anny Františky Csákyovej, ktorá do rádu vstúpila ako dvadsaťštyriročná po dvoch neúspešných zásnubách.³³ Ojedinelým bol prípad Kláry Szentkeresi, päťdesiatpäťročnej vdovy, ktorá v roku 1745 získala povolenie pápežskej kúrie zložiť večné sľuby pod podmienkou, že zaplatí kláštoru dvojnásobné veno.³⁴ Kláštory klarisiek boli aj miestom, kde niektoré urodzené ženy dobrovoľne prežili koniec svojho života. Ich rozhodnutie bolo zvyčajne ovplyvnené skutočnosťou, že v kláštore žila ich blízka príbuzná, najčastejšie dcéra alebo sestra. Trvalý pobyt svetskej ženy v klauzúre musela na základe odporúčania ostrihomského arcibiskupa schváliť pápežská kúria, potrebný bol aj súhlas väčšiny mníšok daného kláštora. Dotyčná žena bola povinná rešpektovať podmienky života v klauzúre, nosiť jednoduchý odev a za svoj pobyt platiť dohodnutý poplatok.³⁵ Uhorské aristokratky často žiadali ostrihomského arcibiskupa aj o povolenie na časovo obmedzený pobyt v kláštore z dôvodu návštevy príbuznej alebo kvôli duchovnej obnove.³⁶

Hierarchické usporiadanie rehoľnej komunity klarisiek

Kláštory klarisiek, rovnako ako všetky rehoľné komunity v ranom novoveku, predstavovali hierarchicky usporiadanú komunitu, ktorú riadila jedna osoba s roz-

³² ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 29, fasc. 3, n. 7.

³³ Kristína STANČIAKOVÁ, *Genealogický výskum bratislavských klarisiek v druhej polovici 17. storočia*, Slovenská archivistika 41, 2006, č. 2, s. 59.

³⁴ ŠA Bratislava, fond MPF, LAD. 30, fasc.2, n. 6.

³⁵ Tamtiež, n. 7.

³⁶ Tamtiež, LAD. 29, fasc. 6, n. 6, 8, 10, 11.

siahlymi právomocami. Postavenie každej mnišky predurčoval jej pôvod a výška vena, dĺžka pobytu v kláštore a v neposlednom rade aj jej ambície a schopnosti.

Predstavenou kláštora bola abatiša, ktorá zodpovedala za náboženský život rehoľnej komunity a reprezentovala kláštor vo vzťahoch s vonkajším svetom. Funkcia sa spájala s významným spoločenským postavením a prestížou a ak jej predstaviteľka mala vplyvné rodinné zázemie, mohla sa stať rovnocenným partnerom cirkevným a svetským autoritám.³⁷ Zástupkyňou abatiše bola priorka, ktorá sa starala predovšetkým o majetkové a finančné záležitosti. Poradným zborom vedenia kláštora boli volené a večné diskrétky, ktoré spolurozhodovali najmä o prijatí novíciek a o spravovaní kláštorného majetku. Prestížne postavenie v rehoľnej komunite patrilo aj klariskám, ktoré dozerali na dodržiavanie klauzúry³⁸ a vychovávali rádivý dorast³⁹. Uvedené posty zvyčajne získali staršie a skúsenejšie mnišky, ktoré sa považovali za odolnejšie voči lákadlám vonkajšieho sveta. Každodenný chod kláštora zabezpečovali šafárky, správkyne vínnych pivníc, nemecké a maďarské sekretárky, opatrovatelky chorých a kuchárky.

Tridentský koncil v snahe zabrániť dedičnej držbe kláštorných funkcií a systému komendátorov nariadil trojročné funkčné obdobie a tajnú voľbu predstavenstva kláštorov.⁴⁰ Vo všeobecnosti musela mať kandidátka na post abatiše minimálne 40 rokov a aspoň osem rokov musela stráviť v ráde ako mniška s večnými sľubmi. Ak delegát mariánskej provincie františkánov nesúhlasil s jej kandidatúrou, mohol navrhnúť novú kandidátku, podmienkou bol vek 30 rokov a najmenej päť rokov od zloženia večných sľubov. Vedenie kláštora volili všetky mnišky, ktorým od zloženia večných sľubov uplynuli minimálne štyri roky. Z voľby boli vylúčené laické sestry a novicky. Oprávnené voličky odovzdávali svoj hlas ústne vyslaným delegátom provincie a ostrihomského arcibiskupa, ktorí sa počas volieb nachádzali v parlatóriu. Zvolená abatiša a priorka museli získať viac ako polovicu všetkých hlasov, diskrétkami sa stali mnišky, ktoré získali najviac hlasov.⁴¹ Mnišky sa pri voľbe nerozhodovali samostatne. Návrh kandidátok i samotné voľby boli výsledkom „rokovaní“ medzi mniškami, ich rodinami ako aj cirkevnými a rehoľnými autoritami.

Zakladatelia západného monasticizmu povýšili prácu na jeden z hlavných atribútov rehoľného života, nástroj prevencie pred záhal'kou a formu pokory. Manuálna práca sa však nepovažovala za vhodnú pre osoby z vyšších spoločenských

³⁷ Joanne BAKER, *Female monasticism and family strategy. The Guises and Saint Pierre de Reims, The Sixteenth Century Journal* 28, 1997, č. 4, s. 1096.

³⁸ Za dodržiavanie klauzúry dozerali mnišky, ktoré slúžili na rote, pri bráne a sestry načúvajúce.

³⁹ Chovankyne kláštora viedla majsterka detí, výchovou novíciek bola poverená majsterka novíciek, za formovanie mladých mnišok do 24 rokov zodpovedala majsterka mladých mnišok. Tieto funkcie sa podľa počtu zverenkýň mohli kumulovať, prípadne mohli mať jednotlivé majsterky svoje asistentky.

⁴⁰ J. A. K. McNAMARA, *Sisters in arms*, s. 503.

⁴¹ Dve až štyri volené diskrétky sa rovnako ako abatiša a priorka volili na tri roky. Večné diskrétky sa volili na doživotie, zvyčajne túto funkciu zastávali tri až štyri mnišky.

vrstiev, z ktorý pochádzala väčšina rehoľníkov oboch pohlaví, preto náboženské rády pomerne rýchlo upustili od ideológie práce zakotvanej v rádovej regule a začali ju praktizovať podľa existujúcich sociálnych noriem. Kláštory začali v 12. a 13. storočí tvoriť okrem mníchov a mníšok i laické sestry a bratia, ktorých hlavnou úlohou bolo vykonávať manuálne práce potrebné na zabezpečenie každodenných potrieb kláštorného spoločenstva.⁴²

Laické sestry tvorili približne jednu štvrtinu z celkového počtu klarisiek v jednotlivých kláštoroch. Pochádzali z nižších spoločenských vrstiev ako chórové sestry a kláštor od nich nepožadoval vstupné veno. Napriek tomu sa predpokladalo, že ich rodiny im dokážu zabezpečiť v kláštore slušnú životnú úroveň a poskytnú im primerané zariadenie ciel. Od chórových sestier sa odlišovali už na prvý pohľad odevom a nižším štandardom ubytovania. Laické sestry nemohli voliť a byť volené. Ich účasť na náboženskom živote komunity bola zredukovaná, aby mohli viac času venovať manuálnej práci. Práca laických sestier sa považovala za menejcennú, väčšiu úctu a vážnosť mala „opus dei“ chórových sestier. Povinnosťou chórových sestier bola najmä účasť na kanonických hodinkách, modlitby a pobožnosti. Regula rádu predpisovala manuálnu prácu aj chórovým sestrám. Ich práca však mala viac duchovný ako materiálny význam a kláštor z nej nemal žiadny hmotný alebo finančný prospech.

Majetkové pomery kláštorov klarisiek

Základom hmotného zabezpečenia kláštorov klarisiek v Bratislave, Trnave a Budíne boli stredoveké donácie a nehnuteľnosti zaniknutých ženských kláštorov, ktoré im na začiatku 17. storočia darovali uhorskí panovníci. Majetky klarisiek predstavovali rozsiahle feudálne panstvá, ktoré sa delili na niekoľko správnych celkov, takzvané provizoriáty. Na čele správy celého panstva stál prefekt a fiškál, jednotlivé celky riadili provizori. Výnosy z nehnuteľností kláštora v Bratislave a Trnave presahovali 12 000 zlatých ročne, budínsky kláštor mal zo svojich nehnuteľností príjem vyšší ako 30 000 zlatých.⁴³ Do roku 1721 spravovali klarisky svoj majetok pod formálnym dozorom mariánskej provincie františkánov. Vedenie provincie muselo schváliť predaj nehnuteľností, stavebné úpravy a s nimi súvisiace rozpočty a pravdepodobne aj investovanie kapitálu. Abatiše menovali právnych zástupcov svojich kláštorov, prijímali správcov a vyšších úradníkov na jednotlivé panstvá, vydávali pokyny a nariadenia, kontrolovali vedenie účtov. Spravované majetky však nemohli osobne navštíviť, aby skontrolovali ako sa rešpektujú ich nariadenia a aká je ich účinnosť v praxi.

⁴² Claire WALKER, *Combining Martha and Mary. Gender and Work in Seventeenth-Century English Cloisters*, *Sixteenth Century Journal* 30, 1999, č. 2, s. 399.

⁴³ MOL, fond C 39, LAD. D, fasc. 40.

Významnú časť príjmov kláštorov klarisiek tvorili výnosy z požičaného kapitálu, ktorý získali najmä z vena dievčat.⁴⁴ Tridentský koncil zmenil postoj cirkevných autorít k otázke vena v ženských kláštoroch. V období pred koncilom sa jeho vyžadovanie považovalo za nesprávne a nemorálne, po koncile sa veno mníšok stalo povoleným a akceptovaným javom. Rodina novicky poskytla kláštoru veno ako protihodnotu za jej doživotné zaopatrenie. Kláštory v Bratislave a Trnave boli pomerne slušne zabezpečené výnosmi z nehnuteľností, a preto mohli v niektorých prípadoch od zaplatenia vena upustiť. Nevyžadovali ho v prípade, ak postulanka pochádzala z významnej magnátskej rodiny a jej samotná prítomnosť zvyšovala prestíž kláštora alebo mala zručnosti osožné rehoľnej komunite, cenila sa najmä hra na hudobné nástroje. Kláštory v Budíne a Pešti dlhodobo zaťažovali výdavky na výstavbu kláštornej budovy a kostola, preto predstavení mariánskej provincie františkánov i vedenie rádu v Ríme vyvíjalo na abatiše uvedených kláštorov tlak, aby neprijímali do rádu dievčatá, ktoré nemohli poskytnúť primerané veno. Hodnota vena sa pohybovala v rozpätí od niekoľko tisíc až po 300–400 zlatých, jeho konkrétna výška závisela od finančných možností rodiny a jej dohody s vedením kláštora. O zaplatení vena sa spísala dohoda s cieľom garantovať kláštoru vyplatenie dohodnutej finančnej čiastky a rodine novicky zaručiť, že kláštor už nebude požadovať ďalšie finančné prostriedky alebo inú materiálnu podporu. Napriek písomným zárukám sa vyskytli prípady, keď rodina mníšky nemohla alebo odmietla dohodnuté veno zaplatiť. Kláštor za takýchto okolností mohol len apelovať na dodržanie dohody, nakoľko mníšku po zložení večných sľubov už nebolo možné z kláštora vylúčiť. Zmluva nebola dôsledne dodržiavaná ani zo strany kláštorov. Klarisky boli celý život závislé na podpore svojej rodiny, ktorá im musela poskytnúť vybavenie do cely, prispievať na ošatenie i na prilepšenie stravy. Mnišky, ktoré nemali podporu zvonka, boli plne závislé na zabezpečení zo strany kláštora, čo výrazne ovplyvnilo ich životný štandard, ale aj postavenie v rehoľnej komunite. Vyššie veno a prípadná hmotná podpora kláštora zo strany rodiny garantovali klariske vyššiu životnú úroveň, prestížnejší status v kláštorom spoločenstve a otvárali cestu k významnejším postom v rádovej hierarchii.

Každodenný život a životný štandard klarisiek

Každodenný život v kláštore klarisiek predstavoval opakovaný cyklus modlitieb, práce a kontemplácie. Kontemplatívny charakter rádu vyžadoval dodržiavanie kanonických hodín, od ktorých sa následne odvíjal režim celého dňa. Mnišky sa niekoľkokrát denne v stanovený čas zhromaždili na spoločné pobožnosti v chóre, prvé sa konali skoro ráno, posledné neskoro večer. V čase medzi pobožnosťami si mníšky plnili povinnosti, ktoré im vyplývali z ich úradu alebo funkcie.

⁴⁴ Napr. v roku 1769 získal bratislavský kláštor z úrokov 3 240 zlatých a trnavský kláštor 3 458 zlatých.

Časť dňa trávili spoločne a venovali sa šitiu habitov alebo ručným prácam. Zhotovené výrobky darovali svojim patrónom a dobrodincom alebo nimi vyzdobili kláštorný kostol, prípadne kostoly na kláštorných majetkoch. Vo voľnom čase sa mníšky mohli venovať svojim záľubám, rozšírené bolo najmä maľovanie a hra na hudobné nástroje.

Vnútorne priestory kláštorov klarisiek museli zodpovedať regule rádu a povinnosti dodržiavať klauzúru. Kláštorné budovy, s výnimkou kláštora v Pešti, boli poschodové. V prízemnej časti sa nachádzala kuchyňa, refektár a skladové priestory vrátane vínnych pivníc. V osobitnom krídle bola umiestnená rota, parlatórium, kostol a sakristia. Na poschodí sa nachádzali cely mníšok a kaplnky na domáce pobožnosti. Každá klariska obývala vlastnú celu, laické sestry spávali počas zimy v spoločnom dormitóriu, lebo v ich celách chýbali pece na vykurovanie. Cely vytvárali pomyselné bloky; osobitne boli umiestnené izby pre mníšky, ktoré mali v rehoľnej komunite privilegované postavenie,⁴⁵ bokom od nich sa nachádzali cely pre ostatné obyvateľky kláštora. Cely sa od seba líšili najmä veľkosťou a počtom okien. Regula rádu predpisovala klariskám skromné vybavenie, aby sa nerozptyľovali materiálными vecami a ľahšie sa sústredili na službu Bohu. Abatiša bola povinná pravidelne kontrolovať cely a odstrániť z nich všetko, čo by odporovalo chudobnému spôsobu života. Napriek tomu sa cely stali obrazom spoločenského postavenia a majetkových pomerov svojich obyvateľiek a svojim zariadením a výzdobou pripomínali šľachtické salóny. V každej cele sa okrem posteľe, kľučadla a kríža nachádzalo niekoľko stolov a stolíkov, kanapy, kreslá, stoličky, skrine, truhlice a rôzne skrinky. Steny boli vyzdobené početnými obrazmi, napriek zákazu sa v niektorých celách nachádzali aj zrkadlá a hracie hodiny. Najsolventnejšie mníšky si nechali na vlastné náklady vybudovať elegantné pece na vykurovanie. Nábytok v celách formálne patril kláštoru, zaobstarali si ho však mníšky s pomocou svojich rodín a kláštor s ním nemohol disponovať bez ich súhlasu.⁴⁶

Rádový odev tmavej farby a nakrátko ostrihané vlasy symbolizovali definitívny odchod klarisiek zo svetského života a príslušnosť k rehoľnej komunite. Uhorské kláštory v ranom novoveku už nevyžadovali, aby bol mníšsky odev zhotovený z drsného materiálu. Protihodnotou za tento ústupok však bola požiadavka, aby si mníšky na kvalitnejšie ošatenie prispievali z vlastných prostriedkov. Bratislavské klarisky dostávali raz za tri roky finančnú hotovosť a odev si museli zabezpečiť samy. Výška príspevku, zvyčajne v hodnote 10–15 zlatých, závisela od rozhodnutia abatiše. Tento zvyk, netypický pre rehoľné komunity, sa údajne zaviedol preto, lebo mníšky neboli spokojné s kvalitou poskytovaného šatstva a táto prax im umožňovala zakúpiť si odev, ktorý zodpovedal ich nárokom a finančným možnostiam.⁴⁷ V Trnave musela abatiša v priebehu svojho trojročného funkčného obdobia

⁴⁵ Staršie mníšky, mníšky z magnátskych rodín a mníšky s vysokým venom.

⁴⁶ MOL, fond C 103, 32d.

⁴⁷ Odvrátenou stranou tohto zvyku bola skutočnosť, že jeho praktizovaním sa okrem sľubu chudoby a požiadavky na rovnaké zaopatrenie všetkých mníšok porušovala aj klauzúra, nakoľko mníšky sa museli kvôli zakúpeniu potrebného materiálu osobne kontaktovať s jeho predajcami.

zabezpečiť každej mniške kompletnú sadu nového ošatenia a každoročne dve šnurovačky a mušelín na čierny závoj. Zimné ošatenie, povolené boli aj kožuchy, si mnišky museli zabezpečiť na vlastné náklady, konvent ho poskytol len tým, ktoré nemali rodičov alebo iných dobrodincov.⁴⁸

Spôsob stravovania v kláštoroch klarisiek zodpovedal zvykom v aristokratických rodinách. Jedlo sa podávalo na obed a večer, v súlade so súvekými názormi o škodlivosti tretieho denného jedla. Počas stolovania sa nahlas čítalo z náboženskej literatúry, aby okrem tela dostala pokrm aj duša. Mnišky sa počas stolovania mali vyhýbať zbytočnému klebeteniu a čas strávený v refektári nemali neúmerne predlžovať. Obed pozostával z troch chodov, základom bolo jedlo z hydiny, teľaciny, jahňaciny alebo diviny. Večer sa podávala polievka, šalát a hovädzie mäso. Pôst bol predpísaný štyrikrát v týždni, počas pôstu tvorili základ jedálneho lístka ryby, raky a vajcia. Ako dezert sa podávali sladkosti a ovocie dopestované v kláštornej záhrade.⁴⁹ Stolovalo sa pri dvoch stoloch, tento zvyk bol bežný vo väčšine inštitúcií raného novoveku. Pri prvom stole sedávalo vedenie kláštora a mnišky, ktoré z rôznych dôvodov požívali v rehoľnej komunite väčšiu vážnosť a úctu. Pri tomto stole sa podávalo kvalitnejšie jedlo a vo väčšom množstve ako pri druhom stole. Rozdiely sa odôvodňovali tým, že staršie a choré mnišky majú zo zdravotných dôvodov nárok na ľahšiu a kvalitnejšiu stravu a očakávalo sa, že mnišky si túto vymoženosť nezávidia, keďže každá z nich sa raz dostane do podobnej situácie. Napriek ustanoveniam reguly rádu a sľubu chudoby, kláštory umožňovali mniškam dokúpiť si potraviny z kláštorných zásob a tieto si individuálne pripraviť.⁵⁰

Uhorské kláštory klarisiek v ranom novoveku sa pôvodnému ideálu chudoby výrazne vzdialili. Štandard stravovania, odievania a bývania zachovával predpísané atribúty života v rehoľnom spoločenstve (rehoľný odev, pravidelný pôst, spoločné stolovanie, dispozičné riešenie kláštorných budov a ich zariadenie), výrazne sa však prispôbil očakávaniam a nárokom spoločenských vrstiev, z ktorých pochádzala väčšina mníšok. Napriek deklarovanej požiadavke rovnosti, životný štandard každej klarisky zodpovedal jej pôvodu, výške vena, finančnej podpore zvonka a v neposlednom rade aj postaveniu, ktoré získala v rehoľnej komunite. Napriek striktnému zákazu disponovať finančnou hotovosťou a prísnej klauzúre, väčšina mníšok mala k dispozícii peniaze, vďaka ktorým si mohla zabezpečiť kvalitnejšiu stravu a ošatenie ako jej pomohol poskytnúť konvent zo svojich príjmov. Hmotná kultúra kláštorov klarisiek v ranom novoveku vykazuje výrazné rozdiely medzi rádomovou regulou a zaužívanou praxou. Tie však nevznikli ako dôsledok tvrdohlavosti a nedisciplinovanosti mníšok, ktoré odmietali žiť podľa reguly rádu, ktorú sa zaviazali dobrovoľne alebo pod nátlakom rešpektovať. Mnišky, ich rodiny a konvent vy-

⁴⁸ MOL, fond C 39, LAD. D, fasc. 40.

⁴⁹ Tamtiež.

⁵⁰ MOL, fond C 103, 32d.

tvorili ucelený sociálny systém, na ktorom všetci participovali vo svoj vlastný prospech.⁵¹

Zrušenie kláštorov klarisiek v Uhorsku

Historiografia zväčša interpretuje rušenie kláštorov v čase panovania Jozefa II. na základe argumentácie stúpcov osvietenských názorov, že vzhľadom na zbytočnosť a neúčinnosť kontemplatívnych rádov bolo rozhodnutie panovníka správne a oprávnené. Menej alebo vôbec sa spomínajú názory ich odporcov. Možno ich považovať za sporné, majú však racionálny a logický základ a posúvajú problém do nových súvislostí, ktoré boli kvôli doterajšiemu „tradičnému“ výkladu prehliadané.

Odporcovia rušenia kláštorov klarisiek sa vo svojej argumentácii odvolávali na právo, tradície a uhorské zvyky. Podľa ich názoru bola existencia kláštorov klarisiek garantovaná zákonnými článkami uhorského snemu podobne ako práva a slobody protestantov, ktorí najviac žiadajú ich zrušenie. Odmietali tvrdenia, že kontemplatívny spôsob života je v rozpore s vôľou ich zakladateľov a dobrodincov, čo oprávňuje panovníka k ich legálnemu zrušeniu. Uhorskí panovníci poznali spôsob ich života a svoje donácie nepodmieňovali dobročinnými alebo inými verejnoprospešnými aktivitami mníšok. V argumentácii pokračovali tvrdením, že klariskám patria rovnaké práva a výsady ako ostatným osobám urodzeného pôvodu, ktorým na základe zákonných článkov 2 a 3 z roku 1723 nemožno odňať majetok ani kvôli dlhom. Klarisky nevymerli, preto sa im majetok nemôže odobrať tak ako inej urodzenej rodine, ktorá má svojich potomkov.

Obhajcovia existencie kláštorov klarisiek v snahe vyvrátiť tvrdenia, že klarisky žijú v nečinnosti, si položili viacero otázok. Je lenivý ten, kto čistým srdcom slúži Bohu? Klarisky dobrovoľne opustili svet a žijú v chudobe, čistote a poslušnosti. Bez prestávky slúžia Bohu, modlia sa za panovníka, za jeho dom, za spásu jeho duše, za poriadok a verejné blaho. Na základe zákonného článku 96/1723 sa v ich kláštore ročne odslúži 12 omší za panovníka a jeho nástupcov, za pokoj a prosperitu. Od mníšok nikto nemôže chcieť, aby obecnému dobru slúžili rovnakým spôsobom ako svetské osoby. Na svete má každý svoje poslanie a ak môže mať služobníkov svetský panovník, prečo by ich nemohol mať aj Pán pánov a kráľ kráľov? Sú klarisky neúčinné svojej vlasti? Žiadny občan, ktorý rešpektuje zákony krajiny a zaplatí všetko k čomu ho zaväzujú, nemôže byť považovaný za neúčinného a z tohto dôvodu zbavený svojich práv a majetku. Nikto nemôže nikomu prikázať ako má byť spoločnosti užitočný. V krajine žije mnoho osôb, ktorí sú spôsobom svojho života neúčinní a nikto im nechce zobrať majetok.

⁵¹ Silvia EVANGELISTI, *Monastic poverty and material culture in Early Modern Italian convents*, *The Historical Journal* 47, 2004, č. 1, s. 2.

Napriek nesúhlasnému postoju cirkevných elít, ktorý podporila aj Miestodržiteľská rada, panovník ponechal v platnosti dekrét z 28. januára 1782 o zrušení kláštorov klarisiek a iných rádov a 8. februára vydal ďalší dekrét, ktorým upravil okolnosti rušenia jednotlivých kláštorov, spôsob prevzatia ich majetku a otázku budúceho zaopatrenia prepustených rehoľníkov. Kronikár mariánskej provincie františkánov si k tejto udalosti poznamenal: *„Keďže sa nepodarilo obmäkčiť srdce najjasnejšieho panovníka (Pán Boh vie, z akého dôvodu) a priviesť ho k súcitu, boli kamalduli aj klarisky vo všetkých provinciách, v Uhorsku a v pripojených krajinách zrušení, vyhnaní z kláštorov, ktoré plným právom vlastnili a uvrhnutí do toho najbiednejšieho života.“*⁵²

Rozhodnutie panovníka o zrušení kláštorov klarisiek oznámili mníškam v jednotlivých kláštoroch vyslaní kráľovskí komisári. Po prečítaní dekrétu mohli ostať v kláštore ešte nasledujúcich päť mesiacov, počas ktorých sa mali rozhodnúť, či vstúpia do iného rádu alebo sa vrátia do svetského života. Klarisky po skončení päťmesačnej lehoty opustili svoje kláštory, v ktorých dobrovoľne či nedobrovoľne strávili značnú časť svojho života. Odchodom z kláštora však všetky stratili istotu svojho hmotného zabezpečia,⁵³ niektoré z nich aj získané postavenie v rehoľnej komunite a možnosti seberealizácie.

Summary:

The cloisters of the Poor Clares in Hungary – an alternative for self-realization of noble women in early modern times

The cloisters of the Poor Clares were an alternative to matrimonial life for girls from the higher social strata. Many of them lived in the cloister from early childhood and became nuns mainly at the behest of their parents. The cloistral life restricted them from making social and family contacts; on the other hand it offered some of them the opportunity for self-realization. Abbesses had the possibility to govern the community of women, to manage large properties, and command employees and servants. Some of them worked as nursemaids to children, mistresses of novices or as secretaries who administered the official paperwork of the cloisters. Some of the nuns devoted their lives to writing books, painting pictures, music and singing. The noble inhabitants of the cloisters remained, nevertheless, in contact with their relatives and thus reserved their positions in Hungarian noble society. The life behind the walls of the cloister and possible scandals involving nuns resounded in society and attracted general interest.

⁵² ŠA Bratislava, fond MPF, 930a, Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Continuatio II. Fr. B. Balogh.

⁵³ Na základe rozhodnutia Jozefa II. sa chórovým sestrám priznala doživotná renta 200 zlatých ročne a laickým mníškam 150 zlatých. Poskytnutá podpora však nemohla pokryť všetky životné náklady bývalých klarisiek.